Jubbannde e Nguurndam

SAYKU UMAAR

CEF

Naatirka

Banndiraaɓe tedduɓe renndaaɓe nguurndam, musiɗɓe tedduɓe weltortooɓe janngude ɗemɗe ngenndiyaŋkooje, haa teeŋti noon e ɗemngal Pulaar, ɗemngal dimal, ñeeñɗungal, galɗungal, ngal winndere kala jaɓani hono ɗemngal Pulaar. Amin ngaddana on seeɗa e humpito ndañaango e nguurndam oon gorko diiniyaŋke harbiyaŋke, mbo tinndol wolla ciftol waawaa huuɓnude golle mum, kono maa min mbaɗan on ɗoo jubbande e nguurndam makko, hono Sayku Umaar Taal gorko mbo Halwaar.
Ina wela min nde njiimoton e ngol ɗoo daartol, oo gorko diiniyaŋke mbo golle mum e balle mum teskaa haa e ñallunge.
Banndiraaɓe daartol ngol noon waawaa huuɓtinde ko njiɗ ɗen anndude e makko wolla ko kumpa ɗen e nguurndam makko. Kono maa en mbaɗ heen jubbannde e ko humpito rokki en. Eɗen ñaagoo ballal e janngooɓe tedduɓe wiɗtiyaŋkooɓe nuunɗuɓe e ngol ɗoo daartol Sayku Umaar mbo wiɗtooji ndoŋki yaltinde e joolol haayre, ɗo wi'etee Degemmbere. Nde wonnoo noon so neɗɗo wi' haalataa ko haalanoo dañtaa ko

haali. Banndiraaɓe tedduɓe amin ndaardi on ballal e kala ɗo mbaaw ɗon wonde e jokli duunde Baaba Aadama.

Eɗen njokki noon e wiɗtude e naamnaade haa jooni, waasataa e sahaaji garooji ɓuren luggiɗinaade e nder oo ɗoo taariik.

Loowdi

Umaar Taal

Innde makko tigi ko Umaar Taal, wolla Umaar Saydu Taal Waliw cuɓaaɗo e nder juulɓe, ko o donɗo ganndal suufiyaŋke, diiniyaŋke timmuɗo.
O jibinaa ko ɗo wi'etee Halwaar e nder Fuuta Tooro, hannde hannde oo mbi'en Senegaal. Ko hakkunde hitaande 1794 e hitaande 1797 Sayku Ummar Taal majji e nder joolol haayre Baññjagara ɗo wi'etee Degemmbere, ina hawri e 12 Feewiriyee e hitaande 1864 ko kaŋko fuɗɗii lelnude laamu ɓaleeɓe.

Humpito Nguurndam Sayku Umaar Taal

E baawɗe Alla Joomiraaɗo hollirii ñalngu mbo suɓnoo e nokku ceniiɗo, no o ardi e oo aduna, e jamma Alarba e lewru Koorka e hitaande 1797 ɗo wi'etee Halwaar ko adii juulal fajiri. Ɓiy Saydu Taal kañum e sokna Binta Aadama Ayse Caam. Ko o ɓiɗɗo nayaɓo baaba makko e ɓiɗɗo jeetaɓo yumma makko. Ɓaleejo jibinaaɗo e galle mawɗo, diiniyaŋke mawɗo ummiiɗo e Ukbah ibun Amaar, jokkuɗo e Islaam Mohammed. O fuɗɗii yaajnaade e gannde makko e Islaam ko e sabaabu Abdel

Kariim, ganndo diina, juulɗo umminooɗo Fuuta Jaloŋ, tergal e pelle Tijjaaniyaŋkooɓe.

Gila e cukaagu makko, o seeraano e hollude yonta makko kaawniiɗo e mbaawka e welde hakkille e jaŋde Ɓur'aana, gila omo yahree e duuɓi jeetati, hollirde yiɗde mum dursitaade cimooje, yahde makka ngam juuroyaade e waɗde siyaara e juulde e Nulaaɗo Alla Mohammed sallalaahu aleyhi wo sallam.

E oon waktu cuɓaaɗo, sehilaaɓe makko e oon yonta, mbaawaano anndude ko woni Makka wolla Madiina. Duuɓi makko kadi njontaani hollirde yiɗde makko. Sayku Umaar ɓamtorinoo ma ganndal makko haa o waɗaa kaliifa gila ko o suka, omo holliratnoo gannde kaawniiɗe. Caggal ɗuum ko e hitaande 1820 o ummii leydi makko Fuuta, ɗo o jibinaa ɗoo fa'de Makka.

E ngal ɗoon ɗanngal fof yiɗde makko e ngoƴa makko wonnoo ko e yiɗde ɓeydude sahaa e sahaa kala ganndal makko e Islaam. Caggal juulde Asuraa o yi' ceerno makko Seek Mohammed al Sa'iid yoo jam e kisal ngon e makko. Caggal ɗuum o hesɗitini jamirooje ɗe o waɗɗunoo e Seek Tijjaan Serif. O heddii e golle galle

oon foɗde duuɓi tati e nder ndeenka mawka kaŋko e Seydinaa Mohammed yoo yurmeende Alla won e makko. O heɓiino e juuɗe oon kadi geɗe tiiɗɗe ɓurɗe heen teeŋtude ɗee noon, ko hakkunde Makka e Madiina, omo janngatnoo ko woni e ɓernde makko, o nehanoo ko e njiimaandi Nulaaɗo Alla Mohammed sallalaahu aleyhi wo sallam. Ko Seydinaa Seek e hoore mum yamirnoo yoo Seek Mohammed kali rokku mo kala ko o yiɗi e ko faati e oon faanu, o wi' ɗum kadi mbaawataa tan ko yottinande mo, kono minen min ndokkii no mo fof.

O heɓiino kadi yamiroore yi'dude e Seydinaa Mohammed e saanga nayewu makko e haaldude e makko, o heɓii mbelemma anndude Innde teddunde Al Ism Al Asiim e yi'de ɓure mum e Nulaaɗo Alla aleyhi wo salaam. Kadi o wi' yoo Seydinaa Seek ummin hare jihaadi e yuɓɓinde e jannginde laawol Alla. Caggal nde o heɓi ɗee ɗoon jamirooje fof, Al Hajji Umaar Taal heblanii ruttaade e yuɓɓinoyde dewal Alla e rewde e konngol gootol hono wi'de Laa'ilaaha illaah Mohammad Rusuulallaah.

Ɗanle

Ko e yahde 1827 foɗde duuɓi sappo e jeetati, Umaar Taal waɗi ɗanle kewɗe. O yahii Hamdallaay e baŋŋe Niseer ɗo o hawrunoo e Aamadu Seeku, kadi o faɓɓi lebbi keewɗi ɗo wi'etee Sokotoo e sara Mohammed Bello. O ummii ɗoon o fa'i Keer, kadi o jokkondirii ɗoon e Bornu ɗo o resnoo mboomri e ballal Mohammed Bello. Caggal ɗuum o yahi Hamdallay to Aamadu Seeku. E ngool oon jaɓɓii mo teddini mo. Caggal mum o jaggaa o sokaa, jaggi mo noon ko laamɗo Bambaraŋke ɗo wi'etee Segu. Nde o woppitaa, o hooti leydi Fuuta Jaloŋ, ɗo almaami yamirnoo mo, yoo o yuɓɓin Saawiya e hitaande 1841. Fodde duuɓi sappo e tati, omo janngina Islaam Ceniiɗo e jokli Alla nayi ɗii kala, ñaawooje e sariyaaji Tijjaaniya e nder Fuuta Jaloŋ ko adii, kadi haa yottoyii Dingiraay hannde hannde oo Gine e hitaande 1848.

Jihaadi

Ɗo Dingiraay ɗoo, o heblii ɗoon hare jihaadi. O waɗii ɗoon dente e yuɓɓinde harbiyaŋkooɓe joggitiiɓe.

Ɓeen harbiyaŋkooɓe noon njoggitinoo ko kaɓorɗe leefɗe keɓanooɗe e juuɗe julaŋkooɓe iwɗe leyɗe woɗeeɓe woni Orop, ɗe keɓanoo ko e juuɗe yimɓe Biritanik e Saraliyoon, ɓe njani e nokke keewɗe wondude diiwanuuji Maliŋkooɓe e nder hitaande 1850. O jaggi leydi Mannde ŋ e Bammbuk ko aldaa e caɗeele e hitaande 1853. O yani Bammbara Masasi ɗo o nanngunoo laamorgo Ñooro e hitaande 1854, o hiiɗii leñol Bammbaraŋkooɓe e Karta, ɓeen murtirnooɓe mo no feewi, ngam haɓtaade mo e haɓtaade laamu koloniyaal Farayse (woni laamu tuubakooɓe) O mahii tata Kuñakaari foɗde kilooji 77 fuɗnaange Kaay. E lewru seeɗto woni Awriil e hitaande 1857, o jaayni hare hakkunde yimɓe makko e Laamu Kaaso, o jaggi tonndu Mediin ɗo yimɓe Luwiis Federba keɓtunoo e juuɗe makko ñande 18 Suwiyee e hitaande 1857.
Hakkunde hitaande 1858 e 1861, Alhajji Umaar Taal yani e leyƴi Bammbaraŋkooɓe Karta e Segu e hare gaño. Ñande 10 lewru mbooy e hitaande1861 o heɓi Segu, o

halfini ɗoon caggal mum ɓiɗɗo mum Aamadu ngam yahde yanoyde Hamdallaay laamorgo Fulɓe Maasina, yannoo ngo e juuɗe makko ñande 16 mbooy e hitaande 1862. Caggal karleeli tati, baɗnooɗi foɗde capanɗe jeeɗiɗi (70000) ujunere neɗɗo ko maayi. Ɗoon forsi mo kaŋko, Sayku Umaar e suuɗoyaade e jooli kaaƴe ɗo wi'etee Degemmbere sara Bañnjagara. O majji e ɗii ɗoon jooli kaaƴe ñande 12 lewru ɗiɗaɓiiru e hitaande 1864. Banndiraaɗo makko, hono Tijjaan Taal lomtii mo, o jooɗii ɗo wi'etee Bañnjagara laamorgo ɓaleeɓe. Hono ɓiyiiko Aamadu Taal gonnooɗo Segu, haa nde Faraysinaaɓe njaggunoo ɗoon e hitaande 1833.

Humpito

Wonande gannde makko e humpito makko luggiɗngo e Islaam e nder eɓɓo ngo o yuɓɓinnoo wonande fedde Alhajji Umaar Taal pamɗinii yimɓe e laawol Tijjaaniya ngol o wonnoo gardinaaɗo oon dumunna, kadi o fodii jokkondiral leyƴi oksidantaal.

Alhajji Umaar Taal ina halfirnoo njiimaandi mum gannde e wasiyaaji wonande seerenɓe mawɓe. Ko e hakkunde

hitaande 1842 e hitaande 1858 Hamse woni gardiiɗo Senegaal.

Yoga e sehilaaɓe makko wolla mawniraaɓe makko hajjiyaŋkooɓe fof noon ko sariya Islaam oo wonnoo hoore golle maɓɓe, gardiiɗo ko faati e binndol Alhajji Umaar Taal ina waasi yahdude e miijo maɓɓe ngoo, sabu ko ɓe majjuɓe ɓe nji'ataa binndi e waasde ɓe rewde sariya Alla lelnaaɗo oo, pecce ɗiɗi goodnooɗe e oon sahaa. Fedde laamuyaŋkoore e fedde nde wonaa laamuyaŋkoore. Kala heen fedde noon ina joginoo gardiiɗo laamuyaŋke woni doŋre mawnde.

Daartol Alhajji Umaar Taal

Gooto e sehilaaɓe Alhajji Umaar Taal, hono Mohammadu Aliw Caam, wonande winndannde daartol binndangol e nguurndam doŋre nde o ardinoo ajami wolla mbi'en Pullo janngatnooɗo karfeeje Arab nayi 4. Ɗeen binndaaɗe e Farayse laawol gadanol facciri ɗe ko bi'eteeɗo Heri Gaden e hitaande 1935 kadi e laabi keewɗi e nder ɗemɗe goɗɗe. Facciro ɓurngo ɓattaade winndannde yummaare ndee, wonande heen wooto ko e Farayse, facciri ɗum ko bi'eteeɗo Sammba Jeŋ e

hitaande 1934. Daartol Alhajji Umaar Taal ina yantondiri e oon sahaa e daarti Fulɓe baŋŋe Senegaal e Mali, ko kaŋko naatni Islaam e nder hirnaange Afrik, ngool daartol hannde woni nelal kollungal garal oon Seek diiniyaŋke e sahaaji wolla yontaaji garoyooji cooynaaɗi caggal mbaba jaaka gardiiɗo doŋre wolla Alhajji Maalik Sy wonande dewiro makko gardiiɗo hoore Tijjaaniya. Omo wi'ee Umaar ɓiy Sayiid e galle mawɗo Taalɓe. O hajjoyiino, nde o artunoo, o waɗaa kaliifa Fuuta, ɗum ina rokka en e Arab, alhajji Umaar ibun Seyiid Taal Fuutiiyu.

E nder ɗemngal makko laaɓngal neeniwal Pulaar, e nder facciro laaɓngo weeɓngo. Umaar Seydu Taal e nder binndi Faryase hono nii dowliniraa Elhajji Umaar.

Hollirde ñeeñal e mbaawka Islaam Sudaan e fannu binndol e humpito luggo e wiɗto luggo e hono ɗeen geɗe mbaawaa waylaade, so tawii ɗeen geɗe wolla toɓɓe mawɗe njuɓɓinaama e karte politik leñam leñaagu e nder sudaan oksidentaal caggal maayde makko.

Daartol ngol ina heddii e hakkillaaji gooŋɗinɓe heewɓe, hono noon ooɗoo gorko ina joginoo darnde. So tawii ɗeen geɗe wolla toɓɓe nduttinaama e nguurndam makko njuɓɓiniraama no haaniri nii e facciro laaɓngo kono ɗum ñiiɓaani no haaliraa nii wolla tawa siwaa, ina waawi wonde ko haalaa e Umaar ina waawi wonde daartol wolla ciimtol loowngol ñalɗi wolla geɗe baɗaaɗe. O feeñi ko aldaa e sikke ko hakkunde kitaale 1794 wolla tawa ko e hitaande 1795 wolla e hitaande 1797 e wuro na wi'ee Halwaar haŋŋe fuɗnaange Podoor e diiwaan maayo Senegaal e nder Fuuta e nder leydi kaaleteendi Pulaar. Nganndaandi gila e yontaaji koɗndi njuulɗu ndi.

E yonta baaba makko ina woodnoo ngañgu potal e nder njiimaandi e hitaande 1776 dental Toorodɓe tiiɗngal janngungal waɗiino mooɓondiral e renndinde yimɓe ngam jiiɓde wolla liɓde diiniyaŋkooɓe, keewal e pamɗal mum heɓindinooma leydi ndii fodde teemederannde e feccere, ɓe njoɗɗiniino dental juulɓe gardiniraangal almaami juulɗo toppitiiɗo laawol Alla kolloowo sariya e sahaa kala, e reende leñol ɓaleeɓe e geɗe gonɗe e nder renndo wolla geɗe kawjinooje renndo e telɓinde njulaagu e leepte tuubakooɓe Farayse gila Sen Luwi.

Saaktude ɗeen gannde e yuɓɓinde geɗe denndaaɗe nguurndam. Toorodɓe joggitiiɓe gannde fa'de e ɓure ganndaaɗe. Caggal kaaldigal e yuɓɓinde geɗe diiniyaŋkooɓe e seedtinde gollal wonde ɓe galle mawɗo, hono noon lelnaa e dow yamiroore e yuurnitaade njiimaandi ndiin leydi e pine mum, leefre seeɗa ina teskanoo e nder maɓɓe e ɓamtude fotdeeji maɓɓe e nder leydi potal.

Kawtal Tijjaaniyaŋkooɓe

Umaar Taal jibinaaɗo e nder Toorodɓe. Baaba makko ko ceernaajo ganndaaɗo galɗuɗo baŋŋal ɓesngu. O waɗii fiyannde jihaadi e hitaande 1776. Daari ɗii e ko'e mum'en kollii en wonde o mahiino jamaayel e nokku ɗo o juulatnoo e nder gallol makko, ngam juulde ɗoon no haaniri nii, tawa wonaa e nokku mbo dillere heewnde woni. Ko kaŋko adii rokkude taaniraagel mum e ɓiyum e winndaade e diina e Arab cuɓaaɗo. Hono noon Umaar giɗo Alla o waawaa huñaade ɓur'aana e nder ɓernde makko e duuɓi sappo e ɗiɗi, omo yahra e njuɓɓudi e dewondiral geɗe, jokkude e jaŋde boowal e heɗtaade seerenɓe, hono noon o meeɗaa daɗeede gila e yontaaji e nder diiwaan saahel haa Sudaan (Mali). Kono kadi o

woniino dosgal mawngal ɗo sara Tiwaawoon, e nder leydi Wolof (Jolfuɓe) haa to leyɗe Safalɓe. O hawriino e ñalawma gooto e hitaande 1822 Seek Abdel Kariim Nakiili koolaaɗo to Fuuta Jaloŋ, juɓɓinnooɗo Tijjaaniya, omo haɓɓinoo e makko ngam heɓde humpito e Islaam luggo, ngam ñaawde sariya e hollirde geɗe teeŋtuɗe e anndude hadisaaji Alla e ko ɗi mbi' e rokkude foɗde haannde waɗeede ɗiin jaŋɗeeli tawa alaa ko ɗi keddi e foɗdeeji e renndinde yimɓe haa Umaar dañi semmbe ñiiɓɗo, alaa ko woodaa so wonaa heɓde ganndal, kono kadi caggal mum o janngoyii kadi Konngo e Bobboo Julasoo e juuɗe Mohammed al Mustafaa ganndo caasɗo e ganndal, heɓde hono ɗeen gannde ina tiiɗi weeɓaani.

Lelnunoo laawol Tijjaaniya ngol noon ko bi'eteeɗo Ahmed Al Tijjaan e hitaande 1781 to leyɗe Aarabeeɓe woni magareb Arab. Laaɓtii ko addaa koo e Sudaan ko ɓooyaani, mawɓe diiniyaŋkooɓe yuɓɓinnooɓe dente nji' daartol Islaam ina tawee e nder jaltugol mum geɗe suufiyaŋkooje ɓurɗe teeŋtude heen ko geɗe taƴaaɗe tigi e nder waylo waylo dentinɗo Wahaabiyaŋkaagal e nder leyɗe Arab so wonii ko maa ɗe teeŋtinee, ko ɗuum woni sabaabu diiwgol yoga e hellifaaɓe to ngaal duɗal dowrowal alasura to Keer, ɗum wilñiti geɗe keewɗe

kaanɗe waɗeede, ndeen dillannde yottoyinooma nayeejo Kaadiriyaŋke jooɗinooɗo jonnde tiiɗnde e sahaa juutɗo to Sudaan. Njaajeendi njuutndi waɗii e kalwaaji Tijjaaniya, hono noon ko daaɗe ceerndi roondaade innde makko e jogiiɓe nde ɓee.

Omo teeŋtinatnoo wondiiɓe makko e rokkirde wolla humpitde geɗe lelnaaɗe ɗee e gooŋɗinde Islaam. Umaar mbo koolino ɗen e heblo kaadiir e hakkunde mum e leydi mum taccundi daawal e sara Abdel Kariim, oon ñemmbanoo ɗo e hakkunde Safalɓe mowluudu e ko nanndi e ɗeen geɗe, o janngii heen no dewal Alla waɗirtee.

Umaar mbo cikkuno ɗen e jaŋde kaadiri waɗii e yonta mum e leñol mum daawal teeŋtungal e sara Abdel Kariim ñeemtinnoo e luggiɗinaade e ñemmbo Safalɓe Mowluud Faal waɗɗiino e yuɓɓinde e nder balle, o janngii heen dikiri e awraad woni wirdu e wajiifaaji, hono no laawol Tijjaaniya lelnirnoo, feeñii wonde Alhajji Umaar heɓiino humpito laaɓtungo e heblude suufiyaŋkaagal e Islaam e oon yonta, mo o feccondirnoo mbelemma ganndal e oon hooreejo denndaaɗo nguurndam oon tolno omo hollira geɗe

kaawniiɗe ɗo heɓnoo e oon ceernaajo nayeejo bi'eteeɗo Abdel Kariim.

E Dow Laawol Makka

Hono noon ɓeydii e yiɗde makko ngoƴa juulɗo pellital nawde ɓe heblanaade hajju, kono noon aadi mbo ɓe ngaadondirnoo oo timmaano hakkunde maɓɓe, Abdel Kariim hawri e lajal to Maasina. Umaar hajjoyi caggal makko. Ɗeen geɗe mballiino mo e renndinde e jokkondire ɗe njibini dente dentinɗe kaɓore, ngal ɗatngal mawngal e nder leydi mum wondude e njulaagu juulɓe ɗo wi'etee Sen Luwi. Diiniyaŋke oo e nder hajju makko heɓiino caɗeele e laaɓtindaade yoga e geɗe ɗe njahdaani e laawol diina, tee waylude ɗe weeɓaani, kono kadi heen goɗɗe ina njahdi e miijo Umaar e hitaande 1827 goɗɗe heen mbaɗii ngartam ɗo wi'etee Sokotoo e hitaande 1826.

Wondude e geɗe moftanooɗe e cuuɗndi mbappii, eɗen mbaawi etaade ñaawde wolla nanndinde hono oon diiniyaŋke cattuɗo no hollirnoo yoo waɗire e nder kitaale 1824 haa 1827 ko e ndeer ɗuum ɗatngal ngal jooɗtoranooka e saanga jaŋde, feññinanoonde to

Bobboo Julasoo nde dartinnoo ko adii wolla ko sakkitii to Maasina leydi Fulɓe, ɗoon ɗo doole e annduɓe saliiɓe fof moomtanoo e hitaande 1818 wolde mawnde jihaadi waɗi, hono noon yeeso ngol leñol nuunɗungol, juulɗungol teskangol, yuɓɓina hollira e ɓatakeeji.

O dartii kadi Sokotoo e nder dillere e mettere, hono ko waɗaa koo e nder ɗii duuɓi wolla ko ɓooyaani seeɗa e nder njuɓɓudi Fulɓe juulɓe e njuɓɓudi Hawsa ina waawi wonde juulɗuɗo wolla waasa wonde juulɗo, ɗii ɗoon hareeji ɗiɗi mbi'aa ko adii ɗeen geɗe e nder nguurndam peewɗam, kollirii foɗde ruttitaade e yuɓɓinde sariya e mbaadi moƴƴiri gila e yonta hellifaaɓe nayo adiiɓe, leyɗe ɗee ɗiɗi nanondiri e kaadiri, en nganndaa sabaabu ngaal kawral, kono noon o ɓurtinii balɗe ɗe o fodnanoo ɗee, kono kadi eɗen mbaawi wi'de tan ko e nder wiɗto e yaajnaade e gannde mawɗe o wonnoo e dow mum toon, kadi o resiino toon debbo Hawsa, dewnooɗo e makko haa nawti mo ɗo sikke alaa Aysiir, fesaam e Ejipte.

Umaar waɗi haaju makko to makka, o hawrii toon e kaliifa Tijjaaniya e hijaas, Mohammed al Kali al Hasani yiɗde makko teeŋtunde waɗaa, kono jokkondiral maɓɓe kadi waɗiino finnde.

Umaar winnditii ɗum caggal makko, wolla nde oon wi'ata ko addi Seek, ruttata e mum teddungal cakkital juutngal, ngam heblude ɗum wonde gorko koolaaɗo tedduɗo e nder leñol ɓaleeɓe, hono no wi'ratnoo kumpito ɗee yoga e geɗe e faccirooji keɓ ɗon e geɗe goɗɗe baaɗe hono noon.

E nder ɗiin humpitooji ɗiɗi sakket oo hollii jokkondiral adan hakkunde ɓeen worɓe ɗiɗo nguurdiino duuɓi tati ɗo wi'etee Mediin e nder gondigal maɓɓe juutngal Umaar ina janngatnoo dewe Alla goɗɗe e sirluuji goɗɗi e juuɗe oon hooreejo. Sakket yamiroore rokkanoonde yoo waɗe e laawol Tijjaaniya. Mohammed al Kali, o itti gannde ɗee fof e njuɓɓudi o waɗti ɗum kaliifa nder Tekruur, hono no Sudaan e sarde ndiin njuɓɓudi. Hol ko ɗum foti wonde wolla wi'de?

Leñol ɓaleeɓe ina joginoo njuɓɓudi e keewal e ɗeen golle. Hono no Umaar Jah hollirnoo oon ganndo e nder ko o wi'noo, omo waawi ƴoogde fannuuji goɗɗi ballooji ɗum e haɓtaade geɗe nguurndam wolla adunayaŋkooje e mbaadi sariya ganndaaɗo e nder dental juulɓe. Hono noon kadi e hoybinde ɗum e nder juulɓe anndina mukaddam e nder dente e humpito no haaju makko oo

jogori wa'de, ngam Umaar ina humpanoo geɗal ɓurngal alɗude e yi'tinaade e aduna. Omo yiɗnoo yahde Siri, o faɓɓi kadi to Ejipte, caggal mum mediin. O teskiima toon kadi dente e nder leyɗe du'anaaɗe peewnaaɗe e dow innde Mohammed Aali, eɗen ngandi o heɓiino wondude e Seek Al Saar mbo mbi'noɗen ina jogii njuɓɓudi e humpito haawniingo, jokkondiral e heewɓe ɗo sikke alaa wuurdaaɓe e hono mum'en tan tolno joggitaango e nder werto leydi.

Hol to fuɗɗii njillu nguu?

Balɗe ɗe o faɓɓi ɗee to Ejipte, wonnoo daawal mum gadanal e nder duttal mum gadanal, ɓooyngal hebaneede, ngal hollirii tardooji makko e ko waɗnoo e leyɗe Sudaan. Hono noon wonaa ruttaade makko kono ko ɗatngal makko fuɗɗii, o ɗannii, omo wondi e gooŋɗinɓe heewɓe, hono noon kadi omo ɓeydatnoo keewal yimɓe maɓɓe omo wasiyoo, omo ɓeyda e Tijjaaniya ko sakkitii koo, hono juumre addunoonde luural feewde e ganndal ngal o yuɓɓinnoo e waɗeede ngal ñaawi, caɗnongal ɗum, wolla tiiɗno ngal ɗum. O teskiima ɗo Bornu njiimaandi kiiɗndi e Islaam

puɗɗunoondi gila e yontaaji ɓennuɗi e dow luural wolde Sokotoo.

Ceernaajo oo wi'etenoo ko Mohammed el Kenemi gooto e winndiyaŋkooɓe e worɓe Islaam, yiɗnooɓe hiiɗaade Sudaan, ngal ɗoon jokkondiral jaawngal bonde, Umaar nanngunooɗo hoore mum e nder rafi kawral gannde memnooɗe laawol ngol e renndinde dente Tijjaaniyaŋkooɓe hawrunooɓe e galle hoohooɓe joñaaɓe baŋŋe ngoɗɗinaa. Maa o waaw joɗɗinde hoohooɓe e woɗɗinde añɓe e fannu jaŋde del-kanemi.
Oo ɗoon kadi rokkiino desal mawɗo cuuɗɗo debbo e leydi. Umaar rewiino Sokotoo, ɗoon ɗo o heddinoo haa e hitaande 1838 foɗde duuɓi nayi wolla duuɓi sappo e ɗiɗi, hono no ganndo oo jaɓirnoo, yoo o yah nder leydi.

Laamu Mohammed Bello - ɓiy Hutmata Ibun Fudi, jaaynoowo jihaadi e lelnude geɗe kese politik e nder Sudaan hakkundeejo (lommbo). Ko o ganndo jannguɗo, hono no baaba makko wolla kaaw makko Abdallaah, hono makko weeɓaani e jookdu Sokotoo, kaŋko ɓurnoo fof janngude, ɓurnoo waawde yurmaade, ɓurnoo udditaade e kala ko waawnoo taweede e nder leydi Sudaan. Ko yiɗde ɓamtaare leñol ɓaleeɓe e heɓde

foɗde mum'en ina yi'otonoo e kaan ngonka e oon waylo waylo. O winnditiima ko heewi e ɗeen geɗe o heɓii gooŋɗinɓe hoolaaɓe yontu ɓe e ngool laawol.

Werto ngoo ina holla'en Mohammed Bello ko kañum e hoore mum, maa o jokku fa'de e laawol Tijjaaniya, kadi maa o hollu ko Umaar wonoyta cukko makko e ardaade Sokotoo, toɓɓe ɗiɗi ɗe en mbaawaa yuɓɓinde e waɗde, ina wayno Umaar heɓiino ngonka e yiɗde mum, o tawtoraa geɗe militeeruuji (dadiiɓe) o jokkondiri e kumpitiiɗo gooto gontunooɗo sehil makko haa oon rokki mo talkuru siŋkaandu e njeenaaje keewɗe, o ummii Sokkotoo omo alɗi, o iwi e margal o taƴi ɓoggi kaliifaandi, o resi mboomri Mohammed Bello, hono ɓiy debbo mawɗo Hawsa, ɓural e ɓamtaare e neɗɗaagal makko ɓeydiima e heɓtude ngenndi makko ko adii yahdu makko.

Tee gooŋɗinɓe ɗum ɓee ina keewnoo, kadi laawol Tijjaaniya ngol heɓiino darnde tiiɗnde e nder Kaadiri. Kadi kaa ɗoon ngonka ina nanndunoo e ngonka ngonnooka e hakkille makko kaa, (ina waawi wonde kadi jiiɓru). Dillindu dille maaytunooɗe gila e hitaande 1837 nawɗe ɗum haa e les njiimaandi oon lomto makko.

Laamorgo

Ko to Maasina Umaar e ɓadtiiɓe ɗum mbaɗnoo kadi lebbi jeenayi, ɗeen balɗe wolla ko ɓuri ɗoon raɓɓiɗde e nder mum noon o tuubnii heewɓe. Sukaaɓe añɓe ndaarti warde mo. To laamorgo Segu too noon, ɓennugol makko hollirii waɗeede mo e nder dummbirdu (kasoo), rewi heen ko dillere e yonta waylo e leepte caɗtuɗe. O heɓii jaɓɓungal kaanngal to Kanngaba, kadi to juulɓe Kaŋ Kaŋ, caggal ɗuum o heɓtoyi Fuuta Jaloŋ, dente goɗɗe juulɓe njibinaa e nder wolde jihaadi, nde e yonta garɗo. Almaami rokki mo nokku ɗo o haani wonde Jenngungo e nder binndi ko sakket, kono wonaa e gartal mum, hono noon kadi o yi'taani leydi makko, kono ko ɗum daawal gadanal e njillu makko. E nder ɗuum hay gooto ɗaminanooki maa o waɗ kaawniiɗe, miijo maako e hakkilantaagal makko fa'tiri mo ko e jaŋde Islaam seeɗa seeɗa e moftude ɗum e hakkille, kono kadi omo haawaa ngol kulol. Omo miijotonoo haɓɓeede lefol laamu Islaam ceniiɗo, to yimɓe, ɓe o heɓi ɓee e renndude e maɓɓe miijo, ngam haɓtaade haa heɓta hoore Islaam.

O yaajjina laawol ngol e ɓurnude ngol huunde fof, o holliino darnde mawnde caggal ñaawoore waɗaande sakket, kadi o jaɓti ko o salinoo ko feewaano e waasde timminde yamiroore lelnaande ina rewi e makko keewal yimɓe yidɓe geɗe denndaaɗe e yiɗde huuɓtinnde, ko ɓe mbasiytonoo mo koo, waawaano yahdude e kawral ngal kañum e potal ngal, ɗuum ina luutndinoo kala wonnoo ɗoon, tawi kadi geɗe goɗɗe en mbaɗtaani heen facciro e yiɗde wonɓe e saraaji ɗii kala, e ɗum tiiɗi yuɓɓinde.

Doŋre yuɓɓunde jooɗiinde ina haani joɗɗinde ñaawoore mum timmunde, waawnde ñaawde kala juumre. Sabu nde Almaami mbo Fuuta ina waawi wonde foɗde joɗɗinaande golleteende e nder leydi heefereeɓe e saraaji mum kala, kono ko laawol laaɓtungol lelnaa hakkunde maɓɓe.

Ko e hitaande 1839 e 1840 wolla e hitaande 1841 woni nde Umaar joɗɗinoyi almuudɓe ɗo wi'etee Jenngungo. Nder duuɓi seeɗa o yerindiri gannde e neesu e hakkilantaagal maɓɓe, hono noon kadi o heɓi gooŋɗinɓe hesɓe wodɓe doggol gootol ngam yantude e makko, kaŋko e hoore makko o jokki e timminde ɗeen geɗe ɗe fannu mo'en anndiraaka hono noon, kañum e

luutndiiɓe Tijjaaniya, ɗeen geɗe noon ngonaa teskanooɗe.

Dental ngal alɗiino e dokke geɗe moƴƴe, hono almuudɓe woppanooɓe njantiri heen, kadi eɓe mbaawi yeeyde kulle e nder ko ɓe ngolli hono no kaliifaandi ndii holliri, ko wayno almetaaji, Umaar ina reennoo almuudɓe mum e ngaluuji jaawɗi, ɗuum ina holla en caggal Angelee e Sara-Liyoon, Angelenaaɓe heedtunooɓe baŋŋe ɓaleeri maayo ngoo e yi'de Faraysenaaɓe wodɓe to Senegaal, kure e conndi, eɓe keblatnoo ɗoon fedde wootere tokosere.

Taƴre e heefereeɓe ɓee njahri baŋŋe fuɗnaange maayo ngoo, e dow terɗe jarlitiiɗe, to Fuuta Jaloŋ e jokkondiral njulaagu, ɓeydi ko jotondiral hakkunde maɓɓe e terɗe dental ngal. Oon gorko koolaaɗo jiɗaaɗo e wonde mo deeƴɗo, ko o gorko jogiiɗo gannde mawɗe cuuɗiiɗe.

Hooreejo leñol newingol ina yillotonoo gila to woɗɗi e les njiimaandi mum njoɗɗinndi, caaktugol e jaajngol geɗe gonɗe e sara makko. Ɗo sikke alaa ko e hitaande 1845 haa yottii e hitaande 1846, o yahdi e jeyi makko to ngenndi makko. Ngal ɗoon ɗatngal leelngal hakkunde

ɗo wi’etee Riyoo e Sen Saalum fa’de baŋŋe Gammbi, ngam joɗɗinoyde almuudɓe Tijjaaniya e jonnde tiiɗnde, leydi Jolfuɓe ndii taccaa ko yaawi rewi heen ko Sen Luwi. Umaar naatti leydi ɓaleeɓe.
O yi’taaka foɗde duuɓi noogaas, kono eɓe ɗaccannoo ɗum geɗal mum e waylo waɗngo ngoo caggal mum. O heɓii heen balle keewɗe teeŋtuɗe, ko wayno Alfaa Umaar Ceerno Baylaa Wan mbo Kanel e nder Fuuta kiiɗndi, o waɗii worɓe mum yoo njahan mo. Njeñcudi njillu makko woni nuskundi, kono hol no paamirten geɗe makko e kaa ɗoon ngonka?

E tolno ina waawnoo wonde geɓɓugol, kadi no ɓe mbaɗiri nii ina holla mba’di makko e yoneede makko e sara ɓeen sukaaɓe yaawɓe gooŋɗinde, ko winnditaade ɗo nji’oynoo ɓural mum. Caggal nde Umaar wonoyi ɓiɗɗo leydi o, hono noon hay batte ko foti addeede e ɓeen ardiiɓe ngal ɗoon dental juulɓe, haa ɓe tiniraa no haanaani haa nanndi e baŋŋe goɗɗo. Ko to fuuta leydi juulɓe, e to ɓunndu to almaami heɓnoo moƴƴere, ko ndeen Umaar ruttii Jenngungo e hitaande 1848 kaŋko e fedde hesɗitinaande ko ɓooyaani.

Wuro waɗaando tata

Kono omo newaninoo almaami mbo Timmbo, ina waawi wonde, Jenngungo ina nanndi e sabaabu juɓɓiniraaɗo no feewaani e nder yuɓɓo geɗe kese. O soodti e junngo laamɗo Tammbaa wuro Dingiraay, hono no Nulaaɗo fuɗɗorinoo yi'annde mum to makka, kadi ko noon o waɗnoo nde o feri. O joɗɗinoyi yimɓe mum Madiina, ko ɗoon o heblanii wolde jihaadi, hono noon Umaar e yimɓe mum, ina njahatnoo Jenngungo e Dingiraay. Jamaanu ina ɓeydoo yantude e makko gooto gooto, leelaani njuɓɓudi maɓɓe ɓeydii, ummoraade Fuuta ɓeydi semmbe e doole makko.

Ngoon wuro alɗungo ubbaa, saawiya wolla ribaat neesu e aadaaji Islaam e nder keeri ɓerɗe yimɓe, yurmeende ina kebloroo doole e ndeen hare Harbiyaŋkooɓe cuɓaa. Julaagu daañaa ina ndokkira kaɓore. Peeje e hakkilantaagal ina ɓeydoo mawnude, ɗuum sabombini luural e dillere mawnde, ngam heɓtude lefol laamu Tammbaa e nder kitaale 1851 e 1852.

Umaar noon haŋkadi jooɗiima ko tiiɗi, o toowti e leydi he e celduɗi maayo e tiŋkisoo, celduɗi maayo Senegaal

e Niseer, jaggudi kaŋŋe Ɓuure, ɓamtaare huuɓtindinnde waɗi, kabaaru mawɗo hakkunde juulɓe e nder falnde hirnaange ndee fof.

Hare jihaadi

Ko hono noon, o rokkiri anniya makko kuuɓtidinɗo e haɓtaade hare ɓurnde dowlude. O ummii Dingiraay e lewru seeɗto 1854, kono fergo makko ngoo artiraani mo e Jenngungo, fergo ngoo huccini mo ko e hare jihaadi. Kadi e ndeen falnde ko maliŋkooɓe tan o haɓata, keeweendi heeferɓe e laawol fa'de saahal. Harbiyaŋkooɓe mum ina ngaawa bonnde, ina mbara ɓeya, ɓee gaa ina ndaha ina mbaɗa e kasoo (dummbirdu) kaŋko yoga heen njaɓii ngoppaa. E oon sahaa ɓunndu juulɓe ina jaggaa. Umaar yiɗi fuɗɗoraade ko dow Senegaal. Kono Faraysenaaɓe, gila e darnegol jeejee oo toon to Podoor e hitaande 1854 udditaa to Fuuta Tooro joɗɗinde toon peeje dadiiɓe ɓee caltii njeeygu kaɓore no waawnoo wa'de fof, ɗee ɗoo laamore ɗiɗi Wambaraŋkooɓe heeferɓe, ko ɗeen Umaar ɓurnoo toɗɗaade.

O jaggiɗe e hitaande 1855, o nanngi laamorgo Ñooro, o fecci harbiyaŋkooɓe makko, ɗo ɗum alanaa ɗum caɗeele, saabii ɗuum noon, ko ballal yimɓe makko ummoriiɓe Ñooro, saliiɓe Wambaraŋkooɓe, ɓeen ngoni Jaawara'en.

Caggal ɗuum, ɓe caltii njiimaandi Umaar. Umaar haɓtiiɓe e gasirde kitaale 1855 e 1856. Nde laamu juulɓe Maasina tini hare ndee ko ko ɓeydotoo mawnude walliɓe, kono konuuji makko poolaa ɗi njahtiri caggal.

Umaar fewji hare, naatni yimɓe e Islaam, nanngi leyɗeele kañum e maccuɓe, feewni koɗorɗe konuuji, mahi tataaji. E ndee ɗoon uddere hesere, omo watti hakkille makko kadi e Fuuta Tooro, yimɓe keɓii humpito e nanalla wonde Faraysenaaɓe ina njiɗi heɓde nokku o ko wayno Federbe, mahi nokkuuji ɗo kaɓore ɗee ngonata ɗoo haa yottii Mediin haa e yeeso leydi ndii fof e nder Kaaso, ɓe Umaar laaminoo ko ɓooyaani e njulaagu doole.

Umaar saltii njulaagu kaɓorɗe, woppiti leeɓte Kaaso, uddi Mediin hakkunde Awriil e Suwiyee1857, ɗoon o boniraa, ko ndeen o ƴeewi no Faraysenaaɓe ɓurdi ɗum

peeje, tee hare diina ndee, ko to Wambaraŋkooɓe woni. Kono Fuuta ko leydi makko ina jogii toon teddungal mawngal. E cakkitte hitaande 1854, ardiiɓe toon ɓee e almaami mbaɗi mo ñaawoowo luure hakkunde maɓɓe e tuubakooɓe, kono noon ne fotaani wonde, almaami janano e yi'annde wondiiɓe makko fof.

Won baŋŋe ina sella heefereeɓe peewnitoo e leyɗe makko, oo too baŋŋe e Karta ɓeydii haɓetaaɓe e hitaande 1858. E naatire hitaande 1859 o waɗi noddaango mawngo fa'de e yimɓe makko, yoo ndaay e nder teemedere fof sappaɓal haa noogasaɓal, njahi tawi heen woɗɓe ko forsaaɓe. Umaar ruttitii e Ñooro fooli Jaawaranaaɓe.

E nder ɗuum Federbe ne naati e Fuuta huutorii leñam leñaagu e yimɓe añɓe Umaar, ngam fusde toon e waɗtude toon pecce pecce gonɗe e njiimaandi Faryse. Ko ndeen e nder sirlu e ƴeewndaade, kamɓe haɓdiiɓe ɓee, ɓe keɓi e hitaande 1860, ko joom hakkille foti ndaarde, sabu ɗum jiidaa e kawral dartinngal hare hakkunde maɓɓe, tee ngal meeɗaa winndeede e kaayitaaji.

Baŋŋe maayo Senegaal e Bafiŋ ko e ndeenka Faraysenaaɓe wonnoo, baŋŋe ñaamo oo ko Umaar jeynoo, gooto e maɓɓe fof ina reeni yimɓe mum e maccuɓe mum njulaagu, hay gooto haɗaaka. Gollidooɓe ɓee kaɓoytaa. Ko ndeen Umaar fuɗɗii jihaadi mum, tee jooni waddata ko e oo too laamu, mbo Segu o.

Hare ndee fuɗɗii ko e hitaande 1860, haa jooni bonanɗo leyɗeele ɗe rewi ɗee. Poolgu makko gadano ko e lewru Mee, ngu udditani ɗum maayo Niseer, rewi heen ko Ñaamina, caggal ɗuum wolde wulnde heɓtii ɗum Woytila e lewru Settamburu, o sakkitii o naati Sansanndeŋ, caggal Segu ko ndeen Maasina naati kadi e hare, tee ko ɓurnoo wonde caɗeele Umaar ko hare hakkunde mum e leyde juulɓe ɓooyɗe ɗe jihaaɗi joɗɗini, caɗeele ɗe mbaawi falaade ko ɓooyaani, hakkunde makko e Fuuta Jaloŋ e Fuuta Tooro, ɗe ngardi ɗo ruttaade caggal weeɓaani.

Nde laamɗo Maasina tini bone gonɗo e poolgu Tijjaaniyaŋke, o wi’ oon yoo yaltu Sansanndeŋ, Umaar noon wi’ mbo ko yoo ɓe ndenndu ɓe kaɓa e heefereeɓe ɓee, Aamadu mo Aamadu ina jiimi e Segu tee aldaa e

Umaar miijo, ko ɗuum addi haa Umaar wi' Maasinanaaɓe ko walloobe newnooɓe tooruuji tee yimɓe mum ko naafigeeɓe ina poti haɓeede.

E lewru colte woni Feewiriyee hitaande 1861 ɓaleeɓe pooli dental Wammbaraŋkooɓe e Fulɓe ngal, e lewru mbooy woni Marse Umaar naati nder Segu, tawi laamɗo oo dogii. Leydi ndii heɓtaa. Laamɗo Wammbaraŋkooɓe oo mooloyii Maasina.

Ɓe mbaɗi kaaldigal, ngam woppude hare ndee kamɓe e laamuuji ɗiɗi juulɓe, kono ɓe ndoŋki hawrude. Umaar heblii e lewru Seeɗto woni Awriil 1862 haɓi e gaño makko, fooli mbo e lewru Duujal woni Mee e ndee wolde mawnde e balɗe keewɗe, Fuutaŋke oo naati Hamdallaay wari laamɗo mum'en keɓtaaɗo caggal dogdu makko.

Umaar lammini ɓiyum, jokki e golle mum. Tummbuktu ko noon ne kadi omo foti haɓtaade murtere yimɓe sooliɓe ko ɓooyaani tawi ko laamɗo juulɓe mawɗo walliɓe, hono no Seek al Bakkay. Fuutaŋkooɓe keɓti nokku oo, pusi wuro ngo, kono ɓe keddaaki ɗoon, ɓe pooloyaa poolgu bonngu e lewru Mee e hitaande 1863,

hade luutndiiɓe añɓe Umaar nguddi ɗum e Hamdallay e wi'de eɓe njana e Aamadu to Segu.

Umaar yalti wuro uddaango ngoo, naatoyi e nder haayre to dow kaayƴe Baññjagara, ko toon o maayi e lewru Feewiriyee 1864, to haɓdiiɓe mum pooli ɗum wolla pelli ɗum tawi ina haɓtoo wolla ɓe pelli haayre ɗo o wonnoo ɗoo nde fusi. Ɓiyum Aamadu lomtii ɗum e laamu, tawi laamu nguu fuɗɗiima leefde, ko ɗuum addunoo haa holliri noon.

Duuɓi sappo batindiiɗi e nguurndam Umaar ɗii keewii hareeji e peeje laamuyaŋkooje, kono ko geɗe ɓurɗe mawnude ɗee tan kollirtoo. So en ndaardii seeset taariik oo, ɓurata wonde ko taariik yimɓe wonnooɓe hakkunde Senegaal e to Niseer e dow Umaar e hoore mum. So en mbi'ii yoo en ndaar nafoore Umaar eɗen poti ndaarde oo gorko e gollal mum e nder diina e hol ngoƴaaji o addani gollidiiɓe makko.

Diiniyaŋke E Ganndo

Gooŋɗinɓe Umaar yidɓe ɗum kollitii so neɗɗo ina yiɗi anndude Umaar, yoo ndaar neɗɗo diiniyaŋke, e ndee

ɗoo yi'annde annduɓe felɓe mbo ɓee ɓooyaani, tee ko ɗiɗi ɓuri anndeede e maɓɓe, ko ɓeen ngoni Joh Willis e Umaar Jah, tee defte mum'en njanngaaka no feewi.
Umaar ina renndi e laamɓe adiiɓe ɗum haɓano e jihaadi e nder Sudaan; heddaade mo e sunna ganndaaɗo tiiɗɗo, haɓtaade mo Islaam jiiɓondiraaɗo koddigal juulɓe e heefereeɓe, tawi juulɓe ɓee ko yoɓat ɓe kuugal, so tawii kadi ko kamɓe ɓuri famɗude wolla laamɓe juulɓe heewɓe masaalahaa e koɗdigal, yiɗde makko ruttaade, ñande fof e kaaldigal no sariya e ñaawirtee, huutoraade ngonka yimɓe woƴaaɓe darnga mum'en, kono almuudɓe mum nanngi ɗum ko kesɗintinoowo danndoowo garoowo, mujaddid nder duuɓi 1300 limoore juulɓe, mbo annabaaɓe kaali haala mum wolla ndeen cukko maadii.

Heen luutndiiɓe ɗum mbi' oon waɗi hoore mum kono ko kañum woni lisaa poɗɗo artidde e maadii ina ngoon miijo juulɓe wodɓe. Omo gooŋɗini koyɗi makko ɗii, so omo waɗa gollal tawat ko o nulaaɗo mbo jam e kisal ngoni mum oo e Tijjaaniya njamiri mo e nder koyɗol. Omo weli ƴiiƴam, omo heewi barke. Alla ina rokki mo du'aawu e waawde listekaar.

Ganndal cuuɗingal ngal o huutorta mbela Alla ina walla mo, holla mo e koyɗol ɗo o foti rew so tiiɗalla heptimoo mo welde ƴiiƴam ɗam o heɓi e Tijjaaniya. Kono kadi Umaar alaa nanndo e janngingol mum e gannde mum e neɗɗaagal mum e nokku mum e pinal mum manngal e ganndal mum leyɗeele fuɗnaange ngaddani mo faamde laabi Islaam, kolli mo ballal juulɓe nde o yahnoo e gure Islaam ɓooyɗe, ko ɗuum addani mo kadi añde jiiɓondirde mbo e sudaan oo, haa ɓuri heddiiɓe e leyɗeele mum'en tan, ɓe ganndal mum'en haaɗi tan ko e haliifaaɓe nayo adiiɓe ɓee, jeyeede mum'en e laawol kesol Tijjaaniya e arde mo caggal jihaaduuji jawtuɗi ɗii addani mo faamde ko heewi e salaade yoo jihaadi ngoppe.

Mbatten hakkillaaji men e heen geɗe seeɗa.
Umaar, fuɗɗitii hollirde e yaajnude nafoore jihaadi Islaam no ɓe mbi' fof; jihaadi jaasi haɓanaade diina mum kono ko ardii fof ko jihaadi haɓde e ɓernde, haɓde e gilli woŋki mum, ko almuudo fof foti waɗde e jihaadi ɗemngal badɗirteengal firu wolla waajuuji, ɗi jihaaduuji ɗii fof, ko e doosɗe jannginirɗe Tijjaaniya.

Waɗtude Islaam no wonnoo haŋki, ko e miijo mum ji'aa. Miijo mum ko artirde Islaam ɗo wonnoo haŋki e nder aduna hee fof, tawa wonaa ɗo nokku mum ɗoo tan. Kono o jaɓaani won e ji'anɗe diiniyaŋkooɓe wolla laamɓe adinooɓe mo; tee o forsaani juulɓe yoo ndew e laabi almameeɓe nayo adinooɓe ɓee, tee kadi o udditii damal jihaadi tafsirande hoore mum, ɓuraani mo moƴƴere e ɓeen sehilaaɓe Alla (waliyaaɓe) e dow ɓeen golliirooɓe sariya ɓolo.

Ko ɗuum seerndi Umaar e jihaadiyaŋkooɓe heewɓe ɓe miijo mum'en woni tan ko e artirde sariya (fukaha) no Umaar Jah wi'ri ni Stewart hollirii wonde no ngoo ɗoo miijo Umaar ina nanndi e miijo saharanaaɓe eggooɓe ɓe koɗaani e nokku mbo sariya yahdata e ganndal cuuɗingal.

Ko noon kadi Umaar ina seerti e heddiiɓe gaa ɓee to baŋŋe ɓamtude jaŋde e golle Tijjaaniyaŋkaagal. Ɗeen golle noon ko ɓuri heen heewde ko tawa wonaa kaŋko wolla Tijjaaniya wi'noon, ko kalwa wi'noon, tawa neɗɗo woɗɗoto yimɓe heɓa no rewiri Alla. Gollal mum ɓurngal anndeede ko Rimah.

Gaawe wondiiɓe Alla fa'de e goddi wondiiɓe senngo ko deftere, jime, golle e sariyaaji laawol ko e winndannde wonnde e ndeen deftere; binndudo nde oo wi' ko to Alla nde ummorii ɗum, so en ƴeewii hakke ko alkule tiitoonde ɗee kawrata e limoore ɗum hawrata ko e ñande nde winndaande ko noon ne woni no nganndirten alkule ɗee.

Ñande heen wonata ñalawma mbo kabaruuji moƴƴi. Laamu oo gorko diiniyaŋke e golle makko kolli en moƴƴere e nafoore, tee golle mum ga oo gaa baŋŋe e laamu ina njooɗi, ko noon ne kadi ɗe ina nanndi e ɓeydotooɗe yaajde, tawa kadi omo joganiiɗe miijo woɗngo, kono doole majje ko e Sudaan mbo hirnaange ɗe ɓuri heewde. Umaar ɓamaani innde laamɗo.

Omo renndi miijo e Usmaan Ibun Fudi taariyaŋke Aarabe bi'ɗo caggal haliifaaɓe nayo ɓe Alla rewni e laawol peewngol, ari tan ko laamɓe kaŋko noon omo yiɗnoo seertude e ɓeen laamɓe, o haaɗi tan ko e seekuyaagal. Ɓurnoo wonde ngoƴa makko fof ko jannginde e haɓaade jihaadi, geɗe cewɗe laamu ɗee ko woɗɓe o accirnoo ɗe, kono peeje e rewnude ɗe laawol ko kaŋko waɗata.

O renndini konu tiiɗngu, jannginaangu hare joggitiingu fetelaaji moƴƴi, kaɓorɗe moƴƴe jogaaɗe ne kay jogagal moƴƴal, hebbini tataaji konuuji- huunde hesere e nder jihaadi.

Konu makko nguu engu waɗi alɗuɓe Fuutaŋkooɓe, worɓe hooreeɓe waɗiiɓe soofa'en, worɓe koydaŋkooɓe e tuubnaaɓe ko ɓooyaani, embo jogii wayluɓe ngam feewnitde kaɓore ɗee wolla feewnude kure e kaɓore godɗe keptaaɗe e juuɗe Faraysenaaɓe, kala nde hareeji ɗii ɓeydii haaju maɓɓe ɓeydoto e fetelaaji e yimɓe.

Laamu Sansanndeŋ e duuɓi batindiiɗi ɗii mbo njaajeendi mum ina wona teemedde tati kiloo meeteer kaar (300,000 km2) tawa laamorgo mbo anndaaka, tan no feewi, sabu caggal ummaade Umaar Dingiraay o jooɗaaki tan nokku gooto, kono Ñooro e Segu ina e nokkuuji makko mawɗi.
Ngam reende ɗii ɗoo nokkuuji fof gonɗi e njiimaandi yimɓe mum, tawa ko ɗi joɓooji kubbal (empo).

Umaar suɓii yimɓe e nder koreeji mum, ɓe o hoolii e maccuɓe mum. E maayde makko, laamu makko ina

woďďondirnoo, omo sarinoo, tawi kadi ko doole o hebiraa, nokkuuji ďii puďďii murtude tee o fuďďiima leefde, kono Aamadu laamii haa e njangu Faraysenaaɓe. Paamen ne kadi o famďaano doole.

Gasnirde

Hol ko heddii e oo fuutaŋke mbo miijo mum wonnoo e hesďitinde laamu juulɓe, kono tawii omo yejjiti leydi makko e hareeji makko ďii, sikke alaa heen ina heddii ko heewi, hay sonno winndiyaŋkooɓe ďemngal Faryse mbi' alaa gonatďo annabiijo e nder leydi mum.
Umaar rewi ko e aada Abdal Kadir gardiiďo jihaadi ďiďaɓo e hitaande 1776 to Fuuta Tooro mbo heewɓe njaɓani rewɓe e makko koďoyi Ñooro, ɓe njahi leydi Ñooro ngam haɓoyaade jihaadi fuutaŋkooɓe e kadi yoɓtaade poolguuji ďi Wambaraŋkooɓe poolnooɓe. Ɗiin ndaayguuji tawi woni sabaabu mum ko miijo heso ngo Umaar addi, ina e ko ɓeydi kadi keeweendi yimɓe e faaďeende hakkunde ďeen kaaƴe sara maayo ďo ɓe koďnoo, kañum e hareeji leñam leñaagu e hareeji peccuďi fuuta e leydi Umaar ndi, ina waasnoo mo jaɓande e gollal makko ngal no feewi, saka heen nii Faraysenaaɓe ɓee ina mbadda e heɓtude leydi ndii,

kañum e hareeji makko hakkunde makko e fuutaŋkooɓe ina nanngondiri e yimɓe makko diiniyaŋkooɓe ɓee, tawi ne kadi ɓe mbaɗi ko hono makko alaa e leñol ngol, kono eɓe mballa mo to caggal leydi maɓɓe too. So tawii ko Umaar, omo waɗtunoo hakkille e leydi makko, omo waajotonoo ɓe, omo hollatnoo ɓe miijo makko ngoo, nde o yi' heeferɓe ina naata e yimɓe makko, o noddiɓe fa'de e daayngo.

Ko ngoon daayngo addi haa leñol Umaar ngol ɓuri e laamu hee, almuudɓe Ɓur'aana sofaa'en, ko ɓuri heewde e laamu hee tawa ko fuutaŋkooɓe, ngardii o naattini ɓe e konuuji makko, konuuji leyƴi fuuta garnooɗi haɓtaade fuɗnaange. Ɗum ɗoo fof tawaa fuɗɗiima muusde ɓe ngonaa ɓee fuutaŋkooɓe, ɗee golle ɗe kaanaani hakkunde wonduɓe e diina gooto, Tijjaaniya ne ɓurnaaka leñol ngol.

Haɓtaade seeɗa ko Umaar haɓi koo e Faraysenaaɓe addani mo wonde e ɓeen saliiɓe maccungaagu. Haɓtaade mo yeddotaako, kono waktu oo kañum e hare ndee hollita en ko salaade. Umaar meeɗaani ñaawde wolla leeptude Faraysenaaɓe e laamanteeri laamu ɓooyndi ngaroori. Omo yi'ratnoo gite mum njulaagu,

hono noon wondiiɓe mum ina kuutoratnoo ɗeen geɗe naftooje kaawniiɗe wondude e heeferɓe, ina mbaɗnoo yimɓe e maɓɓe waawɓe wuurdude e diiniyaŋkooɓe Islaam nder njiimaandi kalfaandi.

Kono ɓeen julaŋkooɓe ina pawanoo doole mawɗe e jiiɓduuji dadiiɓe (Militeer) ɓurnoo ɓamteede ko salaade kiiɗal e dow geɗe goɗɗe e salaade njeeygu kaɓore.

Luural udditii. Umaar waɗtindii ko ñaawde ɓamtaare e foɗde Faraysenaaɓe e sara maayo ngoo e ɓeen ɗiɗo tintondirɓe ɓe kuuɓnaani werto leydi e nder yiɗdeeji mum'en, ɓe kaaldi ɓe kawri ko ɓuri yaawde e waasde haɓde e yahde juuɗe bellelle. Hare Faraysenaaɓe ɓami ko yolnde heeriinde wulnde e nder geɗe Umarayaŋkooje, Federbe huccondiri e terɗe Faraysenaaɓe, mawniino no feewi yiɗdeeji maɓɓe e terɗe Umaar.

Ɗeen geɗe denndaaɗe tawondiri e Seek kollirii luggeeki ɓurki teeŋtude. Ko hono noon o teeŋtiniri Islaam e Tijjaaniya.

O waylitii kaŋko e hoore makko, o rewni caggal makko gooŋɗinɓe, yimɓe haawtiiɓe arduɓe e jokli ɗii kala. (Fuuta-Tooro, Fuuta Jaloŋ, e Ɓunndu, Sokotoo kañum e Maasina...) semmbe e haɓtaade, o sabobini ɗanle kaanɗe gontuɗe ñootannnde ngool comcol kiiɗngol hakkunde leyƴi e nder pooɗe.

Ɗeen geɗe hare ngaddi toɓɓe teeŋtuɗe e dillinde ngaluuji gorwori, ɗe mberlaa e jehre, keewal mawngal tiiɗngal e maccungaagu teeŋtinaa e rewɓe e sukaaɓe, worɓe ɓee noon keewnoo ko wareede, hono noon e oon waktu leepte ɓaleeɓe e maayo wonnoo ko yeeyde maccuɓe worɓe baŋ yoo baŋ wolla dowlinde ɓamtaare e nder Sudaan, sabobini huutoraade ɗeen geɗe maccungaagu ko waylude njeñcudi njeeygu.

Hono kaan ngonka yantondiri e geɗe dadiiɓe e juulɓe? Ɗum alaano geɗe diiniyaŋkooje, ganndal wolla jiiɓru ko holliraa e werto heeriingo wolla ñiiɓngo e ɗeen balle wolla golle.

Fresque à Dakar   Pentirgol Dakar

Un petit reçit de l'histoire de Alhadj Oumar Tall